

УДК 340.12

Боднарчук М. М., здобувач кафедри теорії та історії держави і права ЛьвДУВС

Співвідношення принципів “свобода” та “відповідальність” як філософських категорій

У статті з'ясовано, що свободу слід трактувати як одну із найважливіших філософсько-правових категорій, що забезпечує і виражає усю сутність людини. Що ж стосується відповідальності то вона містить виключно соціально-філософське поняття, що ілюструє об'єктивно-історичний характер взаємовідносин між особистістю та суспільством. Тому, як свобода, так і відповідальність, є поняттями, що взаємодоповнюються та сприяють створенню гармонійного та цивілізованого співіснування людей у суспільстві та державі.

Ключові слова: свобода, відповідальність, філософія права, категорії.

В статье установлено, что свободу следует рассматривать как одну из важнейших философско-правовых категорий, которая обеспечивает и выражает всю сущность человека. Что же касается ответственности то она включает исключительно социально-философское понятие, что иллюстрирует объективно-исторический характер взаимоотношений между личностью и обществом. Поэтому, как свобода, так и ответственность, являются понятиями, которые взаимно дополняются и способствуют созданию гармоничного и цивилизованного сосуществования людей в обществе и государстве.

Ключевые слова: свобода, ответственность, философия права, категории.

The article found that freedom must be regarded as one of the most important philosophical and legal categories, which provides and expresses the essence of the person. As for the responsibility that it includes only the socio-philosophical concept that illustrates the objective and historical nature of the relationship between the individual and society. Therefore, freedom and responsibility are concepts that complement and contribute to creating a harmonious and civilized coexistence of people in the society and the state.

Key words: freedom, responsibility, legal philosophy, category.

Постановка проблеми. У будь-якій правовій і демократичній державі за основу беруться свобода, честь і гідність людини та громадянина. Тому свободу потрібно розглядати як одну із найважливіших проблем людства в якій відтворюються усі процеси світової глобалізації. Свобода завжди пов'язується із державою та суспільством, оскільки саме вона відображає прагнення людей до розвитку, прогресу, вільнодумства, права вибору в кожній конкретній ситуації тощо. Із нею пов'язується бажання людини до гармонізації та досконалості усіх суспільних, політичних та соціальних процесах. Разом з тим, потрібно відзначити, що в демократичній державі свобода обмежується завжди відповідальністю, яка корегує право людини на вчинення тих чи інших вчинків у суспільстві. Відповідальність — немов «старша сестра» свободи, яка вказує на наявність чітких меж між дозволеним і забороненим.

Стан дослідження. Ті чи інші загальнотеоретичні постулати співіснування свободи та відповідальності як філософських категорій висвітлювалися у працях С.С. Алексєєва, Ж.-Л. Бержея, Б.А. Грушина, С.Л. Лисенкова, Ж. Марітена, В.С. Нерсесянца, У.Б. Рудницької, В.С. Стюпіна, Г.М. Тавризяна, Л.А. Мікешина, Ф. Фукуями та інші.

Мета статті — здійснити філософсько-правовий аналіз співвідношення принципів «свобода» та «відповідальність» як філософських категорій.

Виклад основних положень. Основне завдання відповідальності полягає в

тому, що вона не сприяє хаосу та безвладдю у суспільстві, оскільки передбачає наявність наслідку після кожного проступку. Розглядаючи термін «відповідальність», як соціально-філософського явища, потрібно сказати, що воно характеризує об'єктивно-історичний процес між людиною та державою. Вона формується залежно від умов, які ставлять перед нею держава, суспільство, певні соціальні групи тощо. Що ж стосується питання свободи в умовах сьогодення, то воно уможливує усвідомлення сучасної людини теперішнього і, за допомогою звернення до історично затверджених та стійких принципів, цінностей та ідеалів прагне створити краще майбутнє.

Такі поняття, як закон, держава, влада, право, свобода, суспільство та відповідальність є взаємопов'язаними між собою та тісно взаємодіють, доповнюючи одне одного. Відтак, з погляду Ф. Фукуями: «Сучасна конституціональна форма правління і влада закону були встановлені з наміром обмежити свободу дій у здійсненні державної влади, на що вказує фраза «влада законів, а не людей», зазвичай приписувана Аристотелем. Але влада закону сама по собі недостатня для успішного правління; успішне, дієве правління вимагає свободи дій чи, за словами федералістських газет, «Виконавської енергії». Тому ті держави, де править закон, прагнуть повернути виконавчої влади ретельно окреслені області свободи дії, особливо в таких сферах, як військове керівництво або фінансова політика, де необхідність технічної компетентності поєднується з необхідністю рішучих дій. Правда в тому, що свобода дій — обов'язкова умова здійснення будь-якого типу владних повноважень і існує в тій чи іншій мірі практично на всіх рівнях управління суспільством» [11, с. 126–127].

Людина завжди прагне до досконалості і, зрештою, це пояснюється багатовіковою історією людства, що намагалося за рахунок нових знань пояснити ті процеси, що відбуваються з нею. Як зазначає Л. А. Мікешина: «Повсякденне знання має низку фундаментальних рис, що дозволяють будувати уявлення про реальність, зберігаючи спадкоємність традицій і одночасно визнаючи різноманіття «реальностей» в різних суспільствах і в різний час. Саме через це даний досвід дає нам певну частину знання про світ, велика частина нашого знання має соціальне походження та передається нам в ході навчання, в спілкуванні та спільній діяльності. Насамперед це нормативні системи — внутрішній механізм існування соціальних традицій, за рахунок яких живе людина та виступає повноцінним її учасником. Через знання норми включають зразки поведінки і діяльності та передбачають їх відтворення в нових умовах. Знання постає тут як свого роду путівник по зразках життєвих явищ та інструкція з користування ними» [10, с. 59].

Знання людині необхідне завжди — це той інструмент за рахунок якого вона може вдосконалюватись, пізнавати нове, вивчати світ. Але в повсякденному житті людина стикається не тільки з тими явищами та процесами, які вона може пояснити, але й ті, котрі не піддаються оцінці, саме в цьому нам допомагає філософія та її категоріальні поняття «сущого», «свідомого» та «не свідомого». Як стверджує В. С. Степін: «Наукове пізнання, як і всі форми духовного виробництва, в кінцевому рахунку необхідно для того, щоб регулювати людську діяльність. Різні види пізнання по-різному виконують цю роль, і аналіз цієї відмінності служить першим і необхідною умовою для виявлення особливостей наукового пізнання. Діяльність може бути розглянута як складно організована мережу різних актів перетворення об'єктів, коли продукти одної діяльності переходять в іншу і стають її компонентами. Навіть суб'єкти діяльності — люди, що здійснюють перетворення об'єктів відповідно до поставленими цілями, можуть бути певною мірою представлені як результати діяльності вивчення і виховання, яка

забезпечує засвоєння суб'єктом необхідних зразків дій, знань і навичок застосування в діяльності певних засобів» [8, с. 105–106].

На думку В.С. Нерсесянца: «З точки зору генезису правової природи людини основне місце має усвідомлення саме тієї обставини, що в абстракціях права за зовнішньою умовністю йдеться про найголовніше і суттєве в житті індивіда і всього соціуму – про свободу, справедливість, рівність, що правові умовності – це насправді абсолютно необхідні умови гідного людині життя всіх і кожного» [6, с. 42]. Потрібно також відзначити, що важливу роль для формування світогляду людини та визначення меж свободи і відповідальності відіграє релігійно-філософська думка залучає сьогодні в свій духовний арсенал небувало різноманітний, різнорідний культурний спектр явищ, багато, впродовж сторіч не актуалізувати християнством пласти духовної культури, аж до образів язичництва, мотивів пантеїзму, як би роблячи їх своїм надбанням. Показово в цьому відношенні, зокрема, звернення релігійного «християнського екзистенціалізму» до античних ідей і образів. Апеляція до них в даному випадку покликана служити відродженню релігійності в тій достатньо вольній, естетично «виборчої», поетично суб'єктивній формі, яка на відміну від християнського догматизму виявилася б прийнятною для широких верств буржуазної інтелігенції. Культивується духовна атмосфера, в якій християнство має як б «визрівати» знову, приймати невизначені поетичні форми, більш «гнучкі», слухняні художньому уяві індивіда» [9, с. 8].

Урешті решт, в багатьох людей церква постає як певні організовані групи людей, котрі переслідують єдину мету та зосереджені на релігійних потребах та віруваннях і базуються на духовних цінностях та канонах. Саме тому на думку Ж. Марітена: «Ці духовні цінності є частиною (насправді найбільш важливою частиною, як покаже історія) тих позачасових благ, по відношенню до яких навіть у природній сфері людина відноситься, як ми бачимо, до людського суспільства за рахунок яких формують моральну спадщину людства, духовне загальне благо цивілізації або співтовариства умів. Навіть якщо невіруючий не вірить у ці духовні цінності, він повинен поважати їх. В його очах церква, або церкви, є окремі групи в соціальному співтоваристві, які повинні володіти тим правом на свободу, яке тотожне не тільки праву на свободу об'єднань, природно належить людині, але також і праву вільно вірити в істину, визнану чимось свідомістю, – тобто найголовнішого і невідчужуваного з усіх людських прав. Таким чином, невіруючий зі своєї власної точки зору (я маю на увазі, зрозуміло, не такого невіруючого, який не вірить в розум, і, більше того, я маю на увазі демократично мислячого невіруючого) визнає нормальної та необхідної свободу церкви, або церков» [5, с. 138–139]. Ось чому свободу потрактовано як невід'ємний символ церкви, що споконвіку пов'язаний із людиною та слугує її координатами в житті.

У процесі свого існування людина не здатна змінити умов життя, але вони набувають певної свободи волі при виборі напрямів і цілей до їх досягнення. Свободу потрібно сприймати як явище не абсолютне, а відносне, яка трансформується у життя за рахунок вибору того чи іншого напрямку дій. Якщо людина для себе буде ставити чіткі плани та реально оцінювати свої можливості для досягнення конкретних цілей тим більшою в неї буде свобода. Саме в цьому, з нашого погляду, полягає об'єктивна підстава виразу свободи, як певного феномену людського життя. Окрім того, обраний варіант, що людини вибирає як єдино правильний, охоплюється великою моральною та суспільною відповідальністю за наслідки цього вибору. Відтак, вибір

відмежовується від свавілля тим, що він є процесом поєднання об'єктивних чинників навколишньої дійсності, та внутрішнього світу людини. За рахунок процесу вибору в людини відкривається істинний зміст духовного та матеріального блага. Саме через конкретний вибір особа здатна оцінити на міцність такі якості, як честь, совість, гідність, любов, відповідальність, тощо.

Оцінивши свої можливості та знання людина набуває нових форм свободи в соціальній та правовій дійсності. Як відзначає Л.А Мікешина та інші дослідники: «Соціальна структура в такому випадку постає як вся сума типових знань, відповідних їм зразків взаємодії та істотним елементом реальності повсякденного життя. Нормативність та типізація здійснюють свого роду інтеграцію розрізнених елементів знання кожної особистості, вибудовують свого роду логіку «того, що знає кожен». Поки це знання дозволяє вирішувати повсякденні проблеми, воно приймається як достовірне і по суті є для нас таким. Іншою особливістю повсякденного знання як соціального феномена - його соціальне розподіл: різні люди або типи людей володіють запасом знання в різних обсягах і змісті. Різниця визначається різноманіттям культур і мов, життєвим досвідом, зокрема віковим, професіями, а також конкретними видами і родами безпосередніх дій і занять. Знання про це саме є важливим елементом соціального запасу знання кожного з нас і дозволяє визначати можливості не тільки свої, але і в певній мірі інших людей, з ким ми вступаємо у взаємодію» [10, с. 60].

На думку С.С. Алексєєва: «Разом з обґрунтуванням терміна свободи як феномена природного походження, потрібно звернути увагу в першу чергу на такі чинники як : розуміння свободи як основоположного елемента людського буття, самої його суті; визначення свободи як джерела що виходить з розвитку людства» [1, с. 103–104]. Таким чином, основна проблема у визначення розуміння співвідношення свободи та відповідальності полягає у чітких межах свободи самої людини. Іншими словами що людині дозволено природою, обмежується, певною мірою, державним примусом – відповідальністю. Свобода виступає як непорушна цінність для людини, в процесі людського буття, але й окреслює кордони порушення яких призводить до свавілля, а то й насильства. Відтак межами свободи будуть виключно інтереси окремої соціальної спільноти чи конкретної людини для існування у суспільстві. Якщо розглядати свободу в суспільстві, то вона обмежується суспільством, оскільки саме воно визначає дозволу між свободи та відповідальності у разі її порушення. Людина, під впливом права та законів, зобов'язується вчиняти виключно правомірні дії в інтересах усього суспільства.

На думку Ж.–Л. Бержеля: «...правові норми мають на меті завжди реалізувати справедливість, яку ми уявляємо собі по принаймні у формі ідеї, справедливого. За великим рахунком, право знаходить своє утримання, властиве і специфічне для нього, тільки в понятті справедливого – в цьому первинному понятті, граничному та елементарному, що вводить не тільки елементарні приписи, що забороняють завдавати шкоди кому б то не було або відплачувати кожному належне (по заслугах), а й передбачає більш глибоку думку про необхідність встановлення рівноваги між конфліктними інтересами з метою зміцнення порядку, що забезпечує підтримку і прогрес людського суспільства» [2, с. 59–60].

Дослідники проблем свободи та відповідальності, використовуючи для своїх наукових розвідок методологію, засновану на тих чи інших дослідницьких підходах, доходять різних висновків стосовно природи, сутності окреслених феноменів. До прикладу, Б.А. Грушин з цього приводу написав: «Філософи і юристи, так само як і ідеології і

політики, що опираються на їхні праці, особливо ті, що належали до різних систем культури, не можуть домовитися один з одним про зміст основних понять. Більше того, через надзвичайне нерозуміння позицій сама дискусія про свободу залишається частогусто справою малопродуктивною, а то й зовсім неможливою...» [3, с. 6]. В цілому й справді: «Багатогранність свободи, суб'єктивна вибірковість її філософського розуміння демонструє різнобічність даного феномену й виключає можливість її «єдино вірного» визначення» [7, с. 116]. А спроба «створити» таку дефініцію, яка б охоплювала всі властивості визначуваного явища, за словами С. Л. Лисенкова, або ж призведе, до появи дуже об'ємного та незручного у користуванні формулювання, або ж взагалі не може бути здійсненою [4, с. 5]. Тому ні юристи, ні філософи, ні представники будь-яких інших наук не зможуть виробити єдиного розуміння і визначення цих категорій.

Висновок. Принципи «свобода» і «відповідальність» відіграють важливу роль у побудові громадського суспільства, демократичної і правової держави, де гарантується дотримання усіх її прав, свобод, прав. Більше того їх правовий захист виступає найважливішим принципом. У такому випадку, свободу слід трактувати як одну із найважливіших філософсько-правових категорій, що забезпечує і виражає усю сутність людини. Що ж стосується відповідальності то вона носить виключно соціально-філософське поняття, що ілюструє об'єктивно-історичний характер взаємовідносин між особистістю та суспільством. Тому, як свобода, так і відповідальність, є поняттями, що взаємодоповнюються та сприяють створенню гармонійного та цивілізованого співіснування людей у суспільстві та державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев С. С. Философия права. История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы / С. С. Алексеев. — М.: НОРМА, 1998. — 336 с.
2. Бержель Ж. Общая теория права: [Пер. с франц.] / Жан-Луи Бержель. — М.: Nota Bene, 2000. — 576 с.
3. Грушин Б. А. Возможности и перспективы свободы (10 полемических вопросов) / Б. А. Грушин // Вопросы философии. — 1988. — №5. — С. 3—13.
4. Лисенков С. Л. Теоретичні питання конституційних культурних прав і свобод особи в Україні / С. Л. Лисенков // Вісник Академії адвокатури України. — Вип. 1. — 2004. — С. 5—19.
5. Маритен Ж. Человек и государство: [Пер. с англ. Т. Лифинцевой] / Жак Маритен. — М.: Идея-Пресс, 2000. — 196 с.
6. Нерсесянц В. С. Философия права: Учебник / В. С. Нерсесянц. — М.: Норма, 1997. — 652 с.
7. Рудницька У. Б. Взаємодія феноменів насилля й свободи як соціальна проблема суспільства, що глобалізується / У. Б. Рудницька // Філософські проблеми гуманітарних наук. — №8. — 2006. — С. 114—119.
8. Степин В. С. Философия науки. Общие проблемы: Учебник / В. С. Степин. — М.: Гардарики, 2006. — 384 с.
9. Философия. Религия. Культура / Отв. ред. Г. М. Тавризян. — М.: Наука, 1982. — 401 с.
10. Философия науки: Хрестоматия / Ответ. ред. Л. А. Микешина. — М.: Прогресс-Традиция, 2005. — 464 с.
11. Фукуяма Ф. Сильное государство / Фрэнсис Фукуяма. — М.: АСТ, 2006. — 220 с.